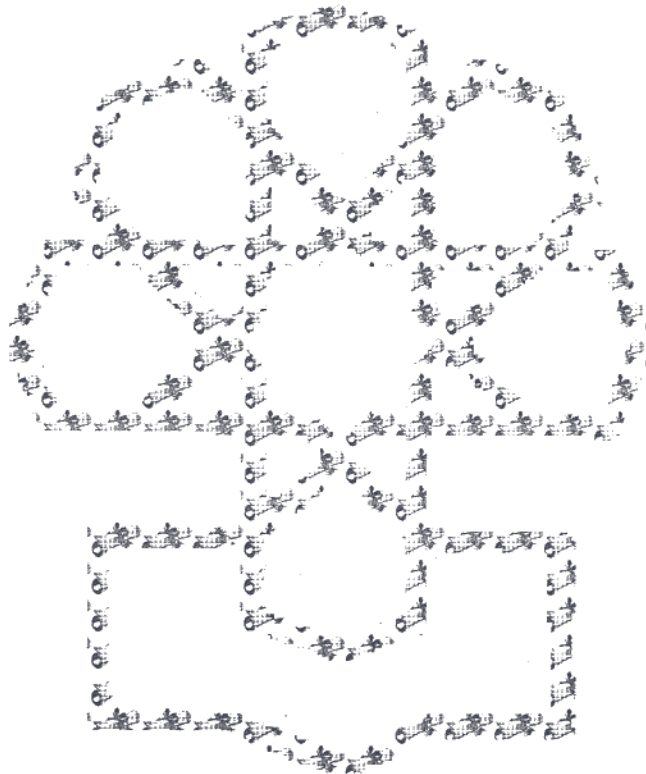

منابع طبیعی؛ ثروت ملی و توسعه پایدار

معاونت پژوهشی

اسفند ۱۳۷۵

کار: گروه (۱) خدمات پژوهشی

کد گزارش: ۲۵۰۲۲۰۷

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی
کتابخانه و واحد اسناد و اطلاع‌رسانی فارابی
شماره: ۵۴۱
تاریخ: ۱۱/۳/۷۶

* کاشت و نگهداری درختان و گیاهان امری ضروری در حفظ زنجیره حیات شمرده شده و نابودی آن با استدلال عقلانی موجب نابودی حیات انسان تلقی شده است.

* دنیای غرب در ایجاد تمدن نوین خود که بر صنعت استوار بود، بدون هیچ ضابطه‌ای به مصرف منابع و تخریب محیط زیست به ویژه در کشورهای تحت سلطه پرداخت. اینک کشورهای صنعتی باید بهای توسعه خود را که به قیمت تخریب محیط زیست به دست آمده بپردازند.

* حفظ محیط زیست و توسعه لازم و ملزوم یکدیگرند. حفاظت از محیط زیست که از اصول مهم قانون اساسی کشورهاست چیزی جز مدیریت صحیح و بهره‌برداری معقول جوامع انسانی از طبیعت نیست.

* توسعه‌ای پسندیده و مجاز است که در آن کمترین ضرر ممکن به محیط زیست و منابع اولیه طبیعی وارد آید. در این رابطه، امرزه بحث «توسعه پایدار» مطرح است که عبارت است از: «حفاظت و مدیریت از منابع طبیعی پایه و معرفی و به کارگیری پیشرفت‌های تکنولوژیک و تشکیلاتی که از آن طریق بتوان نیازهای انسان‌ها را برای حال و آینده به طور مستمر و قابل قبولی تضمین نمود.»

* یکی از مطالب مهم و راه‌حل اصلی برای حفظ محیط زیست توأم با توسعه اقتصادی و صنعتی، که امروزه در سطح جهان مطرح می‌باشد، مسأله «تکنولوژی سبز» است و شامل تکنولوژی‌هایی می‌گردد که:

۱- محیط را کمتر آلوده می‌کنند. ۲- مواد اولیه کمتری مصرف می‌کنند.

۳- منابع اولیه را بهتر مصرف می‌کنند. ۴- بازیابی ضایعات آنها تکنولوژی ساده‌تری را می‌طلبد و پالایش نهایی ضایعات آنها آسان‌تر می‌باشد.

* گرچه از زمان ملی کردن جنگل‌ها و مراتع، همیشه هدف‌هایی از قبیل «حفظ و احیا و بهره‌برداری اصولی و گسترش و غنای طبیعی منابع طبیعی تجدید شونده و برقراری تعادل اکوسیستم‌های گوناگون، مورد توجه بوده؛ ولی به علت بی‌اطلاعی از ابعاد کار و تغییر مکرر قوانین و آیین‌نامه‌های مربوط، فقدان ضوابط قانونی لازم که

مشخص‌کننده نقش دولت و مردم باشد، پراکندگی امور در واحدهای مختلف و ناشناخته ماندن جایگاه و اهمیت منابع طبیعی مجامع تصمیم‌گیری، نتایج مطلوب به دست نیامده و روز به روز، روند تخریب گسترش یافته است.

* ارزیابی برنامه اول توسعه اقتصادی که اولین برنامه مصوب پس از پیروزی انقلاب اسلامی می‌باشد، «حفظ، احیا و بهره‌برداری اصولی، گسترش و غنای منابع طبیعی تجدید شونده، برقراری تعادل اکوسیستم‌های مختلف و ایجاد ارتباط آنان با محیط زیست» را مدنظر قرار گرفته بود. برنامه دوم توسعه اقتصادی، «حفظ محیط زیست و استفاده بهینه آنان با محیط زیست» را مورد توجه قرار داده است.

* ارزیابی برنامه اول به وسیله دستگاه اجرایی ذی‌ربط، نشان می‌دهد که با وجود آن‌که هدف‌ها و سیاست‌ها، واقع‌بینانه تنظیم شده و تاحدودی مناسب بود، ولی به علل زیر موفقیت چشم‌گیری به دست نیامده است:

- عدم آگاهی مردم؛
- نبود انگیزه و امکانات لازم برای مردم؛
- نبود مجوزهای قانونی کافی؛
- تأمین نشدن نهادهای اساسی؛
- هماهنگ نبودن واحدهای خدمت‌دهنده در بخش ذی‌ربط؛
- عدم حمایت کافی مجامع تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری کشور، از جایگاه و اهمیت منابع طبیعی؛

* آمار نشان می‌دهد که طور متوسط ۶۱ درصد از کل تولید فراورده‌های چوبی در کشور، به تولید هیزم و زغال (مصارف سوختی) اختصاص یافته، که نشان‌دهنده حجم بالای اتلاف این منبع خدادادی در کشور می‌باشد و این در حالی است که در کشور ما توان بالقوه‌ای در زمینه جایگزینی انرژی‌های دیگر به جای چوب‌های سوختی وجود دارد.

* مطابق قانون، واگذاری طرح‌های استحصال و بهره‌برداری از جنگل‌ها باید از طریق مزایده صورت پذیرد. یکی از مشکلات عمده در امر واگذاری، جایگزینی روابط به جای ضوابط و در برخی موارد بذل و بخشش‌های بی‌حد و حصر منابع طبیعی می‌باشد. که به عنوان نمونه به موارد زیر اشاره می‌شود:

الف- واگذاری پارک جنگلی چیتگر به ایران ناسیونال و شهرداری تهران در ازای دریافت ۷۰ میلیارد ریال و ۳۵ دستگاه ماشین پیکان که پس از پیگیری‌های قانونی مجدداً مسترد گردید.

ب- واگذاری حدود دو هکتار از بهترین مناطق جنگلی منطقه گرگان به قضات دادگستری شهرستان گرگان که به دستور ریاست سازمان جنگل‌ها و مراتع صورت

پذیرفته است و از آنجا که ذکر از مبلغ و ارزش در دستورالعمل واگذاری به عمل نیامده همچنین استنباط می شود که این قطعه زمین به طور رایگان بذل و بخشش شده است!

* باید به دو عامل آموزش های ترویجی در زمینه بازسازی و احیای جنگل و اشتغال جنگل نشینان در راستای دستیابی به درآمد مکفی، به عنوان عوامل اصلی در گرایش جنگل نشینان به بازسازی و احیای جنگل ها، توجه بیشتری نمود.

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا
إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ^۱

(آب‌بیت‌ها بهترند) یا کسی که آسمان‌ها و زمین را آفریده؟ و برای شما از آسمان آنجا فرود آورده و با آن بوستان‌های خرم رویانیدیم که رویانیدن درخت آن کار شما نبود. چگونه با این خدا خدایی هست؟ (نه) بلکه آنان گروهی هستند که انحراف پیدا کرده‌اند.

ذات بهجه: یعنی چیزی که دارای منظره‌ای نیکو است که هر کس آن را ببیند مبتهج و خوشحال می‌گردد. از نعمت‌هایی که خداوند به خودش نسبت داده و با آن نسبت به الوهیت خویش احتجاج کرده، رویانیدن باغ و بستان و درختان است. تا آن حدی که فساد در زمین را با نابودی حرث و نسل بیان می‌فرماید.^۲ زیرا که قوام نوع انسان در بقای حیاتش به غذا و تولید مثل است. اگر غذا نخورد می‌میرد، و اگر تولید مثل نکند نسلش قطع می‌شود. انسان در تأمین غذایش به حرث یعنی زراعت نیازمند است چون غذای او یا حیوانی است یا نباتی، و حیوان هم در زندگی و نموش نیازمند است پس حرث که همان نبات باشد، در زندگی بشر «اصل» است و بدین جهت فساد در زمین را با املاک حرث و نسل بیان فرمود.

قال رسول الله (ص): «ان قامت الساعة و في يد احدكم فسيلة، فان استطاع ان لا يقوم حتى يغرسها فليغرسها»^۳.

قال رسول الله: «ما من رجل يغرس غرساً الا كتب الله له من الاجر قدر ما يخرج من ثمر ذلك الغرس»^۴.
پیغمبر اکرم (ص): «من نصب شجرة و صبر على حفظها و القيام عليها حتى تثمر كان له في كل شيء يصاب من ثمرها صدقة عند الله»^۵

کسی که درختی بکارد و بر حفظ و نگهداری آن صبر کند تا به ثمر نشیند، در هر بهره‌ای که از ثمره آن به موجودات دیگر برسد برای او صدقه‌ای از جانب خدا در نظر گرفته می‌شود.

کاشت و نگهداری درختان و گیاهان امری ضروری در حفظ زنجیره حیات شمرده شده و نابودی آن با استدلالی عقلانی موجب نابودی حیات انسان تلقی شده است.

گیاهی که می‌میرد، پرنده‌ای که از پرواز باز می‌ماند، آب زلالی که آلوده می‌شود، ماهی که در رودخانه و یا دریا از بین می‌رود، زمینه از بین رفتن زندگی سالم برای نسل فعلی و فرزندان آینده را فراهم می‌سازد.

در اثر مواجه انسان با فضای سبز و همه محرک‌هایی که جنبه آرامش بخش دارند قالب‌بندی‌هایی در ذهن به وجود می‌آید که در حقیقت در طرز تفکر، احساسات، رفتار و قضاوت‌های انسان مؤثر است و به این ترتیب اخلاق بهتر، روحیه مطلوب‌تر و قدرت یادگیری بیشتری را در فرد به وجود می‌آورد.

بر اساس تحقیقات انجام شده توسط روان‌پزشکان کیفری و جرم‌شناسان:

حداکثر میزان جرم و جنایت در مناطق مرکزی و شلوغ شهرها که از فضای سبز بی‌بهره است، رخ می‌دهد. اگر سطح شهر را به صورت دایره‌های متحد‌المركز در نظر بگیریم بیشتر جرایم در دایره مرکزی به

۱. نمل، آیه ۶۰.

۲. ویهلک الحرث و النمل، بقره، آیه ۲۰۵.

۳. کنز العمال، ج ۹۰۵۶، خ.

۴. کنز العمال، ج ۹۰۵۷، خ.

۵. کنز العمال، خیر ۹۰۸۱.

قطر ۱/۶ کیلومتر اتفاق می افتد. در این تحقیقات میزان فضای سبز در مراکز پیرامون شهرها بیشتر از مناطق مرکزی بوده است. یعنی در مناطقی که از فضای سبز بیشتری برخوردار بوده اند، جرم و جنایت کمتری اتفاق افتاده است.

براساس یک پژوهش دانشگاهی، افراد مجرم در مناطق شلوغ، پرسر و صدا، بدون امکانات شهری، فاقد امکانات ورزشی - فرهنگی و بی بهره از فضای سبز زندگی می کردند.

روند تخریب طبیعت با شروع تحولات صنعتی در غرب به وجود آمد و با رشد صنعتی شتاب گرفت. دنیای غرب در ایجاد تمدن نوین خود که بر صنعت استوار بود بدون هیچ ملاحظه ای به مصرف منابع و تخریب محیط زیست به ویژه در کشورهای تحت سلطه پرداخت. جنگل ها رو به نابودی رفت، آب و هوا آلوده شد و انسان ها از نعمت فضای سبز محروم شدند. بدون شک کشورهای صنعتی باید بهای توسعه خود را که به قیمت تخریب محیط زیست به دست آمده، بپردازند. نه آنکه با تکیه بر اریکه قدرت بهای آن را به گردن کشورهای توسعه نیافته بیندازند. آیا کشورهای صادرکننده نفت باعث آلودگی محیط زیست شده اند که جوهری برای حفظ محیط زیست بپردازند و یا کشورهای صنعتی که با مصرف نفت و کسب ثروت و رفاه، توسعه خود را به قیمت عقب ماندن دیگران رقم زده اند؟ مقررات کنونی محیط زیست عمدتاً توسط کشورهای توسعه یافته تنظیم شده که تجدیدنظر در آن ضروری است.

بدون شک حفظ محیط زیست و توسعه لازم و ملزوم یکدیگرند. حفاظت از محیط زیست که از اصول مهم قانون اساسی کشور ماست چیزی جز مدیریت صحیح و بهره برداری معقول جوامع انسانی از طبیعت نیست و این نه تنها تعارضی با توسعه ندارد بلکه تضمین کننده توسعه پایدار و مستمر و مطلوب و هم سو با استراتژی جهانی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی است.

جلوگیری از مصرف بی رویه، آگاه سازی مردم و تغییر الگوی تولید و مصرف و استفاده از تکنولوژی جدیدی که تکنولوژی سبز نامیده می شود در حفظ محیط زیست مؤثر خواهد بود.

فصل ۱- حفظ محیط زیست و توسعه پایدار

امروزه محیط زیست انسان با بحران بی سابقه ناشی از بی توجهی به معیارهای انسانی و ارزش های اخلاقی و عدم احساس مسئولیت در قبال محیط و سرنوشت نسل های بعدی و زیاده خواهی از طبیعت و تضییع حقوق عامه بشریت در برخورداری عادلانه از مواهب خدادادی مواجه می باشد.

مسائلی نظیر:

- گرم شدن کره زمین؛

- ایجاد حفره در لایه حفاظتی اوزون؛

- کاهش جنگل ها؛

- آلودگی در یاها و اقیانوس ها؛

- کاهش گونه های زیستی؛

- تغییر آب و هوا؛

- رشد بیابان زایی؛

همه حاصل این گونه تعدیات بشر به محیط زیست خود و هم نوعانش می باشد. تعدیات و ظلم‌هایی که تحت لوای توسعه صنعتی در کشورهای پیشرفته و به بهای تخریب محیط زیست به دست آمده است. وخامت اوضاع در این زمینه به قدری زیاد است که در سال‌های اخیر ۱۵۰ نفر از دانشمند مشهور جهان که اکثراً از برندگان جایزه نوبل نیز هستند در بیانیه‌ای مشترک اعلام نمودند که:

«ادامه روند موجود توسعه جهان را در دو دهه آینده به نابودی خواهد کشانید و این نشان دهنده فاصله گرفتن انسان از قوانین طبیعی و منظور نشدن ملاحظات زیست محیطی در برنامه‌های توسعه اقتصادی است.»

در اینجا باید یادآور شد که ما بدون تردید و نفی دستاوردهای صنعتی انسان و تأکید بر لزوم توسعه اقتصادی و صنعتی جوامع، بسیاری از دخالت‌های جوامع انسانی در ایجاد تغییرات و دگرگونی‌های برگشت‌ناپذیر در محیط را که منجر به بروز ناهنجاری‌های فوق‌گردیده است را غیرموجه و غیرضروری می‌دانیم. به عبارت دیگر توسعه‌ای پسندیده و مجاز می‌باشد که در آن کمترین ضرر ممکن به محیط زیست و منابع طبیعی وارد آید. در این رابطه امروزه بحث «توسعه پایدار» مطرح گردیده است. توسعه پایدار: «حفاظت و مدیریت از منابع طبیعی پایه و معرفی و به کارگیری پیشرفت‌های تکنولوژیک و تشکیلاتی که از آن طریق بتوان نیازهای انسان‌های را برای حال و آینده به طور مستمر و قابل قبولی تضمین نمود» توسعه پایدار خوانده شده است.

چنین توسعه پایداری سبب حفاظت از اراضی، منابع آب، منابع ژنتیکی گیاهی و ... شده نه تنها مخرب محیط نیست بلکه از نظر فنی مناسب از نظر اقتصادی با ارزش و از نظر اجتماعی قابل قبول خواهد بود. اهمیت مطالب فوق و از طرفی دیگر خطرات ناشی از تخریب محیط زیست که به طور وسیعی در جهان در حال انجام می‌باشد لزوم توجه بیشتر کشورها و جامعه جهانی به این مطلب را آشکار می‌سازد.

۱-۲ کنفرانس ریو: در سال ۱۹۹۲ کنفرانس جهانی در ریو ژانیرو برزیل در رابطه با محیط زیست تشکیل گردیده که بیانیه نهایی آن تمامی کشورها را متعهد به حفظ زیست می‌نماید. در اینجا به اصولی از منشور نهایی این کنفرانس اشاره می‌گردد:

اصل ۱- انسان مرکز تمام توجهات توسعه پایدار است و انسان‌ها لایق زندگی سالم و مفید در هماهنگی با طبیعت می‌باشند.

اصل ۳- حق برخورداری از توسعه می‌باید به گونه‌ای اجرا گردد که نیازهای توسعه‌ای و زیست محیطی نسل‌های حاضر و آینده را تأمین نماید.

اصل ۴- به منظور دستیابی به توسعه پایدار، حفاظت محیط زیست بخش تفکیک‌ناپذیر فرایند توسعه بوده و نمی‌تواند جدای از آن باشد.

بیانیه این کنفرانس که به «منشور زمین» نیز معروف است برای تحقق اهداف فوق مسائل و نکات زیر را پیشنهاد می‌نماید.

- مشارکت همگانی مردم در تصمیمات زیست محیطی؛
- گسترش قوانین ملی کشورها برای میزان خسارت ناشی از آلودگی؛
- گسترش و عمومی کردن هزینه‌های زیست محیطی؛
- تلفیق توسعه و محیط زیست در تصمیم‌گیری‌ها؛

- حفظ و مدیریت منابع برای توسعه.

یکی از مطالب مهم و راه‌حل‌های اصلی برای حفاظت محیط زیست توأم با توسعه اقتصادی و صنعتی که امروزه در سطح جهان مطرح می‌باشد مسئله «تکنولوژی سبز» است. با توجه به این که کشور ما امروزه در روزهای سازندگی و توسعه به سر می‌برد و در این فضا گام برمی‌دارد توجه به این مسئله برای ما بسیار ضروری است. به علت اهمیت مسئله در این قسمت به طور فشرده و گذار اشاره‌ای به این موضوع خواهیم داشت.

۱-۴ تکنولوژی سبز:

تعهد کشورها به برنامه‌ریزی و توجه به مسائل محیط زیست و توسعه ابعاد وسیعی را دربر می‌گیرد. یکی از مباحث مهم برای تحقق برنامه‌های محیط زیست و توسعه پایدار استفاده و بهره‌جویی از تکنولوژی سبز در زمینه‌های مختلف خواهد بود. کشورهای جهان از نظر دسترسی به تکنولوژی‌ها و منابع مالی کافی برای سرمایه‌گذاری در زمینه محیط زیست و توسعه متفاوت بوده و اهداف مرحله‌ای خاص خویش را دنبال می‌کنند.

تکنولوژی در مفهوم کلی آن شامل:

۱- دانش فنی؛

۲- روش‌ها و دستورالعمل‌ها؛

۳- منابع و خدمات؛

۴- وسایل و تجهیزات؛

۵- روش‌های مدیریتی و ساختاری؛

۶- آموزش و تربیت نیروی انسانی؛

«تکنولوژی سبز» در قالب مفاهیم فوق شامل تکنولوژی‌ها می‌گردد که:

۱- محیط را کمتر آلوده می‌کنند.

۲- مواد اولیه کمتری مصرف می‌کنند.

۳- منابع اولیه را بهتر مصرف می‌کنند.

۴- بازیابی ضایعات آنها تکنولوژی‌های ساده‌تری را می‌طلبد و پالایش نهایی ضایعات آنها آسان‌تر می‌باشد. کشورهای در حال توسعه به کارگیری روش ارائه شده با توجه به فعالیت‌های نرم‌افزاری که در هر مرحله انتخاب می‌نمایند قادر خواهند بود قبل از به کارگیری روش‌ها و تکنولوژی‌های پیچیده بهبود در شرایط محیط زیست را تحصیل نمایند.

مراحل شامل:

- اصلاح یا تغییر اصل روش به کار رفته برای دسترسی به هدف؛

- تغییر منابع اولیه مصرفی؛

- تغییر فرایند به کار گرفته شده؛

- اصلاح روش‌ها و دستورالعمل‌ها؛

- اصلاح و بهبود تکنولوژی موجود؛

- افزایش کارایی تکنولوژی از نظر مصرف انرژی؛

- افزایش کارایی تکنولوژی از نظر مصرف آب؛
- جایگزینی تکنولوژی موجود با تکنولوژی برتر؛
- و تصفیه آلودگی‌های حاصله می‌باشد.

توجه کافی به مراحل مختلف می‌تواند اهداف محیط زیست و توسعه پایدار را با هزینه‌های کمتر و وابستگی کمتر از نظر تکنولوژی برآورد نماید.

۱-۵ ظرفیت سازی در منابع پایه: در حال حاضر ایران کشوری خشک و با فضای سبز محدود است. با این وجود یکی از مشکلاتی که کشور ما با آن روبرو است عدم استفاده صحیح از امکانات موجود می‌باشد. توجه به مسائل حفظ منابع پایه و جلوگیری از روند فزاینده تخریب این منابع ضروری است. جدول ذیل وضعیت فعلی منابع پایه و امکانات بالقوه را که با ظرفیت‌سازی ایجاد خواهد شد نشان می‌دهد. اگرچه صحت آمار مورد استفاده جای بحث دارد ولی از آنجا که بنای برنامه‌ریزی برنامه اول و دوم توسعه بوده قابل توجه است.

وضعیت منابع پایه و میزان بهره‌برداری

منابع	واحد	وضع موجود استفاده	امکانات بالقوه و ظرفیت‌سازی	امکانات بلااستفاده پس از ظرفیت‌سازی
آب	میلیارد متر مکعب	۵۹	۱۳۰	۷۰
	درصد	۴۵	۱۰۰	۵۵
خاک زراعی	میلیون هکتار	۱۸/۵	۵۱	۳۲/۵
	درصد	۳۶	۱۰۰	۶۴
تولید مراتع	میلیون تن	۱۵/۵	۳۵	۱۹/۵
علوفه خشک	درصد	۴۴	۱۰۰	۳۶
جنگل تولید	میلیون متر مکعب	۳	۸/۵	۵/۵
چوب	درصد	۳۵	۱۰۰	۶۵
دام و طیور	هزار تن	۴۵۸۲	۵۸۰۹	۱۲۲۷
تولیدات	درصد	۷۹	۱۰۰	۲۱
شیلات و آبزیان	هزار تن	۸۰	۶۰۰	۵۲۰
	درصد	۱۳	۱۰۰	۸۷

مأخذ: کلیات برنامه افزایش تولید محصولات کشاورزی ۱۳۷۵-۱۳۶۱.

فصل ۲- جلوگیری از تخریب بی‌رویه جنگل

۲-۱- پیامدهای تحولات قانون‌گذاری جنگل‌ها و مراتع

جنگل یکی از منابع مهم معیشتی زندگی بشر است که به سبب تجدیدپذیری، اهمیت آن در حیات اقتصادی-اجتماعی همواره مورد توجه بوده است. در سال‌های اخیر با بحث محوری توسعه پایدار، مسئله حفاظت، احیا و بهره‌برداری بهینه و پایدار از جنگل به صورت جدی‌تر مطرح شده است.

جنگل‌های ایران از قدیم، با وسعتی نزدیک به ۲۰ میلیون هکتار، محل زندگی و امرار معاش جوامع شهری، روستایی، عشایری و جنگل‌نشین بوده است که به مرور زمان و با افزایش دائمی جمعیت، به خصوص در قرن اخیر، نیاز به برنامه‌ریزی برای بهره‌برداری اصولی از این ذخیره ارزشمند بیشتر احساس

می شود.

در حال حاضر، این منابع به یک پنجم کاهش یافته است و به رغم این که بیش از سه دهه از ملی کردن جنگل ها می گذرد و در طول این سال ها سعی نشده که سیاست های جنگل داری همراه با برنامه ریزی باشد، مع الاسف سیاست های اتخاذ شده تأثیر چندانی در جلوگیری از استمرار این روند نداشته است. در ابتدا ضمن مروری بر روند تغییر و تحولات قانونی در امور جنگل ها به بررسی مشکلات موجود پرداخته می شود.

در سال ۱۳۴۱، جنگل ها و مراتع ملی شد و عرصه و اعیانی کلیه جنگل ها و مراتع و بیشه های طبیعی در اراضی جنگلی کشور، جزو اموال عمومی محسوب شد و به دولت تعلق گرفت. ضمن این که این اقدام مغایر با قانون اساسی بود، موجب ایجاد اختلاف بین بهره برداران و مالکان شد و این اقدام بدون توجه به وضع موجود و اعمال روش های غیر علمی و غیر تخصصی خسارات جبران ناپذیری را به جنگل های کشور وارد کرد.

در سال ۱۳۴۹، سطح وسیعی از جنگل های جلگه ای شمال، به مردم غیر جنگل نشین واگذار شد تا آن را به مصرف فعالیت های کشاورزی و مسکونی برسانند. در نتیجه، فشار تخریبی وارده به جنگل های شمال بیش از پیش شدت گرفت. در طول سال های قبل از انقلاب، پنج برنامه به تصویب و اجرا رسید که بررسی آنها نشان می دهد که در ابتدا حفاظت و توسعه ثروت ملی، مانند جنگل ها توصیه شده و برنامه هایی به منظور جلوگیری از بهره برداری های غیر اصولی و بی رویه از جنگل های کشور در نظر گرفته شده بود. سپس ملی کردن جنگل ها و مراتع صورت پذیرفته و اقدامات زیربنایی قبلی به حالت اعمال زور از طریق گارد جنگل و مرتع تبدیل شد. با وجود این، تخریب با شدت هر چه بیشتر ادامه یافت و در برنامه های بعدی نیز با وجود افزایش حجم فعالیت دولت و صرف اعتبار هنگفت، تأثیر ملی شدن به حدی بود که حتی نیروی انتظامی قادر به جبران خسارت های وارده نبود.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در سیاست و واگذاری اجرای طرح های جنگل داری توسط مردم، تغییر حاصل شد و طرح هایی که به وسیله بخش خصوصی اجرا می گردید به بخش دولتی واگذار شد. این تغییر سیاست به شدت بر میزان تخریب افزود.

در سال ۱۳۶۷، قانون «تعیین اراضی اختلافی، موضوع اجرای ماده ۵۶ قانون جنگل ها و مراتع» به تصویب رسید که به موجب آن مقرر شد مرجعی مأمور رسیدگی به اختلافات باشد. این هیئت به عنوان تنها مرجع رسیدگی کننده تعیین شد که متأسفانه برخی از مراجع قضایی به این قانون توجه نکردند.

در سال ۱۳۷۱، قانون «حفاظت و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی» به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید که به موجب آن، ماده ۵۶ قانون حفاظت، تحت عنوان ماده ۲ احیا شد، در حالی که ضروری بود ساز و کار تشخیص و عملیاتی که برای اجرای ماده ۵۶ انجام می شود مشخص، و به صورت عادلانه درآمده تا بدین طریق از ادامه بسیاری از زیان های دولت و ملت جلوگیری شود.

برنامه اول توسعه اقتصادی، که اولین برنامه مصوب پس از پیروزی انقلاب بود، «حفظ، احیا و بهره برداری اصولی، گسترش و غنای منابع طبیعی تجدید شونده، برقراری تعادل اکوسیستم های مختلف و ایجاد ارتباط آنان با محیط زیست» را مدنظر قرار داده بود. ارزیابی برنامه اول توسعه به وسیله دستگاه اجرایی ذی ربط، نشان می دهد که با وجود آن که هدف ها و سیاست ها، واقع بینانه تنظیم شده و تا حدودی مناسب بود، ولی به علل زیر موفقیت چشم گیری به دست نیامده است:

- عدم آگاهی مردم؛

- نبود انگیزه و امکانات لازم برای مردم؛

- نبود مجوز های قانونی کافی؛

- تأمین نشدن نهادهای اساسی؛

- هماهنگ نبودن واحدهای خدمت دهنده در بخش ذی ربط؛

- عدم حمایت کافی مجامع تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری کشور، از جایگاه و اهمیت منابع طبیعی برنامه دوم توسعه اقتصادی «حفظ محیط زیست و استفاده بهینه از منابع کشور» را مورد توجه قرار داده است.

۲-۲- جنگل‌های خزری، منبع تولید چوب‌های صنعتی

جنگل‌های خزری به عنوان تنها منبع تولید چوب‌های صنعتی کشور، ۱/۹ میلیون هکتار از ۱۲/۴ میلیون هکتار اراضی جنگلی کشور را تشکیل می‌دهد. مساحت این جنگل‌ها در گذشته بالغ بر ۳۴ میلیون هکتار می‌شد که به علت بهره‌برداری بی‌رویه، تبدیل جنگل‌های جلگه‌ای به اراضی کشاورزی و چرای دام، به تدریج سطح آن کاهش یافت و به سطح کنونی رسید. از ۱/۹ میلیون هکتار کنونی، ۱/۳ میلیون هکتار آن تجارتي و ۰/۶ میلیون هکتار آن مخروبه می‌باشد.

قریب به ۱۰۰/۰۰۰ خانوار با حدود ۴/۵ میلیون واحد دامی و در قالب ۳۳۰۰۰ واحد دامداری در این جنگل‌ها مستقر هستند که شغل اصلی آنها دامداری است. این افراد که طی سالیان متمادی و نسل اندر نسل در جنگل‌ها زیسته‌اند، قهراً به آب و خاک آن یک نوع دلبستگی پیدا کرده‌اند. شیوه معیشت جنگل‌نشینان عمدتاً بر دامداری آزاد استوار است و همین شیوه، بیشترین آسیب را به جنگل‌ها وارد آورده است. اطلاعات زیر گویای این واقعیت تلخ می‌باشد:

۱- میزان مصرف هیزم واحدهای دامداری ۲/۸ میلیون متر مکعب در سال است که این رقم در مقایسه با برداشت مجاز سالانه که ۳ میلیون متر مکعب است، رقم قابل توجهی است.

۲- مصرف سالانه چوب برای ساختن اصطبل‌ها ۸۵۰۰۰ متر مکعب چوب صنعتی است.

۳- دامداران برای جابجایی دام‌های خود در فصول مختلف سال، از دو یا سه «اطراقگاه» استفاده می‌کنند. تعداد این اطراقگاه‌ها به ۲۸۵۰۰ واحد می‌رسد که برای ایجاد آنها حدود ۶۰۰۰۰ هکتار از جنگل‌های بهترین رویشگاه‌ها قطع یکسره شده است به علت رشد بالای جمعیت و عدم جذب آنها در زمینه‌های دیگر تولید و ملاً افزایش تعداد دامداری‌ها و دام منطقه، مستمراً به تعداد اطراقگاه‌ها و سطح آن افزوده شده و از سطح جنگل‌های تجارتي کاسته می‌شود

البته توجه به این نکته ضروری است که موجودیت جنگل‌های شمال، تنها در اثر حضور این گروه‌ها به مخاطره نیفتاده است. وضعیت حاضر در اثر سیر تحول اجتماعی و اقتصادی دوران معاصر به چنین بحرانی تبدیل شده است. این بحران، ارتباط منطقی و اصولی میان جنبه‌های اکولوژی اجتماعی و اقتصادی این منبع را از هم گسیخته است. تعارضات نهان و آشکار در اداره این منبع، ارتباط سطوح کلان و خرد مدیریتی را نیز به هم ریخته است.

۲-۳- مشکلات و تخلفات موجود در امر بهره‌برداری از جنگل‌ها

۱- در طرح جنگلداری که به روش سنتی در دست بهره‌برداری می‌باشد، عملیات تبدیل چوب در جنگل به وسیله اره‌های موتوری، توام با افت و ضایعات زیاد بوده و ضایعات به جا مانده، به علت کمبود راه‌های ارتباطی مناسب و اقتصادی نبودن خروج این ضایعات و چوب‌های غیر صنعتی از جنگل، در عرصه باقی مانده و بعضاً تبدیل به زغال می‌شوند. این طریقه موجب از دست رفتن مقدار قابل ملاحظه‌ای از مواد اولیه مورد نیاز صنایع کشور شده و علاوه بر این، امر تجدید حیات را با اشکال مواجه می‌نماید.

۲- مجریان طرح‌های واگذار شده، به جای درختان برگ پهن قطع شده، درختان سوزنی برگ غرس نموده که

- این درختان مشکلات خاص خود را ایجاد می‌کنند و با شرایط منطقه سازگار نیستند.
- ۳- نظارت بر امر استحصال و نحوه بهره‌برداری توسط ناظران صورت می‌پذیرند. با توجه به این که هر چند طرح یک ناظر داشته و فوق‌العاده شغل ناظر توسط مجری طرح پرداخت می‌شود، موجب می‌شود که تخلفات صورت پذیرفته توسط مجریان، یا از دید ناظر مخفی بماند و یا در برخی موارد از آن چشم پوشی کند.
- ۴- در خصوص احیای جنگل‌ها و جلوگیری از تخریب بی‌رویه آنها، به فرهنگ جنگل‌نشینان و مشارکت آنها در این امر توجه کافی نشده و مسائل و مشکلات آنها در نظر گرفته نشده است.
- ۵- آمار نشان می‌دهد که به طور متوسط ۶۱ درصد از کل تولید فراورده‌های چوبی در کشور به تولید هیزم و زغال (مصارف سوختی) اختصاص یافته، که نشان‌دهنده حجم بالای اتلاف این منبع خدادادی در کشور می‌باشد و این در حالی است که در کشور ما توان بالقوه‌ای در زمینه جایگزینی انرژی‌های دیگر به جای چوب‌های سوختی وجود دارد.
- ۶- بهره‌برداری از جنگل در ایران، نظام خاصی نداشته و دارای نارسایی‌های عدیده‌ای است.
- ۷- مطابق قانون، واگذاری طرح‌های استحصال و بهره‌برداری از جنگل‌ها باید از طریق مزایده صورت پذیرد. یکی از مشکلات عمده در امر واگذاری، جایگزینی روابط به جای ضوابط و در برخی موارد بذل و بخشش‌های بی‌حد و حصر منابع طبیعی می‌باشد که به عنوان نمونه به موارد زیر اشاره می‌شود:
- الف- واگذاری پارک جنگلی چیتگر به ایران ناسیونال و شهرداری تهران در ازای دریافت ۷۰ میلیارد ریال و ۳۵ دستگاه ماشین پیکان که پس از پیگیری‌های قانونی مجدداً مسترد گردید.
- ب- واگذاری حدود دو هکتار از بهترین مناطق جنگلی منطقه گرگان به قضات دادگستری شهرستان گرگان که به دستور ریاست سازمان جنگل‌ها و مراتع صورت پذیرفته است و از آنجا که ذکری از مبلغ و ارزش در دستورالعمل واگذاری به عمل نیامده همچنین استنباط می‌شود که این قطعه زمین به طور رایگان بذل و بخشش شده است!
- ۸- در برنامه دوم توسعه، میزان عملیات سالانه جنگل‌کاری ۲۲/۲ درصد میزان متوسط تخریب سالانه آن پیش‌بینی شده که موجب ادامه روند تخریب خواهد شد.
- ۹- بررسی عملکرد وزارتخانه ذی‌ربط نشان می‌دهد که حجم زیادی از بودجه تخصیص یافته برای احیای اراضی کویر و بایر و تثبیت شن، به مصرف این امر نرسیده و در موارد دیگری هزینه شده است.
- ۱۰- اعلام تشخیص منابع ملی، به عهده کارشناسان متخصص و دارای تحصیلات عالیه می‌باشد. بعضاً مشاهده می‌شود که برگ تشخیص توسط نگهبان‌های جنگل و با اعمال اغراض شخصی پر شده و به تأیید کارشناسان مربوط می‌رسد.
- ۱۱- وجوه زیادی از مردم برای اعتراض به آرای کمیسیون ماده ۵۶ و ورود به کمیسیون ماده واحده به عنوان حق اعتراض که مبلغی معادل ۵ درصد ارزش معاملاتی زمین می‌باشد، دریافت می‌شود که بر خلاف قانون است.

فصل ۳- رهیافت

- ۱- حفظ محیط زیست در حد بالایی بستگی به شیوه برخورد انسان با طبیعت‌ها و آگاهی‌های او دارد. در این راستا، اصلاح الگوی تولید و مصرف و جلوگیری از مصرف بی‌رویه و سوق دادن مردم به مصرف صحیح ضروری است. لذا لازمه حفاظت از محیط زیست تغییر در فرهنگ عمومی مردم و ایجاد فرهنگ زیست‌محیطی است که هم توسعه اقتصادی کشور را تضمین کند و هم الگوی غیر پایدار و زیان‌بار

- تولید و مصرف را متحول نماید.
- ۲- همراه با گسترش روند سازندگی در کشور، توجه بیشتر به محیط زیست ضروری است. لذا می‌باید حساسیت در مصرف منابع طبیعی غیر قابل تجدید و حفظ و احیای منابع طبیعی تجدید شوند در برنامه‌های مختلف مدنظر قرار گیرد.
- ۳- آلودگی‌ها و منابع طبیعی از دو ناحیه است. یکی صنایع و دیگری مردم.
- ۴- یکی از مباحث مهم در بحث توسعه پایدار استفاده و بهره‌جویی از تکنولوژی سبز در زمینه‌های مختلف است. در این راستا می‌باید به اصلاح یا تغییر روش‌ها، تغییر منابع اولیه مصرفی، تغییر فرایندهای به کار گرفته شده، افزایش کارایی تکنولوژی از نظر مصرف آب و انرژی و تصفیه آلودگی‌های حاصله اقدام نمود.
- ۵- در حال حاضر وضعیت به گونه‌ای است که در اکثر واحدهای صنعتی بزرگ در ایران به ویژه صنایع کاغذسازی، میزان آلودگی بسیار زیاد است و مروری بر کارنامه گذشته نشان می‌دهد که با حساسیت کافی با این مسئله برخورد نشده است. «کلرین» موجود در پساب این کارخانه‌ها، به شدت منابع آبی و متقابلاً جنگل‌ها را تخریب و نابود می‌کند. اگر به صنایع مان با تکنولوژی سبز نگاه نکنیم بعد از مدتی در این زمینه دچار مشکلات اساسی خواهیم گشت.
- ۶- یکی از راه‌های کاهش فشار موجود بر روی سطوح جنگلی، هدایت کردن صنایع هدف‌کننده چوب به سمت منابع دیگر است. در حالی که در ایران با اجرای طرح‌های عظیم نیشکر، امکان استحصال میلیون‌ها تن باگاس وجود دارد، بنابراین احداث صنایعی که متکی به چوب‌های جنگلی بیشتر در مناطق شمال هستند، می‌تواند اثرات زیان‌باری برای منابع جنگلی و آینده اقلیمی این مناطق داشته باشد. درست‌تر آن است که این گونه صنایع (کاغذ، نئویان و ...) به سمت تغذیه از آن منابع جدید (باگاس) هدایت شوند.
- ۷- جنگل‌ها به شدت در معرض نابودی‌اند. ظرف ۳۰ سال گذشته سطوح جنگل در ایران به ثلث کاهش یافته است. در جهت حفظ جنگل‌ها، پیش‌بینی تشکیلات مناسب با فراهم نمودن زمینه‌های حقوقی لازم و جلب همکاری ارگان‌های ذی‌ربط ضروری است. در این جهت احیای عرصه‌های جنگلی مخروبه، فضاهای باز جنگلی و ارضی بدون استفاده، به منظور بهره‌گیری از تمام پتانسیل‌ها باید در اولویت قرار گیرد.
- ۸- برای آنکه چوب‌های جنگلی استحصالی با بهره‌برداری مطلوب همراه باشد، باید اجرای صحیح طرح‌های جنگل‌داری از دیدگاه علوم جنگلداری و بهره‌برداری با اعمال نظارت اصولی، و فراهم نمودن زمینه لازم برای بهره‌گیری بهینه از پتانسیل‌های تولیدی نوار جنگلی شمال به عنوان یکی از عوامل جلوگیری از روند رو به رشد تخریب در جنگل‌های این منطقه مورد توجه قرار گیرد.
- ۹- انجام مطالعه علمی جامع و تطبیقی که بر اساس آن بتوان ماهیت و ویژگی انواع نظام‌های بهره‌برداری و نوع یا انواع بهینه آنها را در منطقه و در مقایسه با هم مشخص ساخت ضروری است.
- ۱۰- به منظور کاهش ضایعات، حفظ کیفیت و این که چوب به قیمت ارزان در اختیار بخش صنعت و مصرف‌کنندگان قرار گیرد، نه تنها باید از تکنولوژی‌های مناسب استفاده کرد، بلکه باید استفاده صحیح و مطلوب از این تکنولوژی‌ها صورت پذیرد. تحقق این امر موکول به برنامه‌ریزی اصولی، انتخاب ماشین‌آلات و تجهیزات مناسب، به کارگیری کارگران آموزش دیده و آموزش مستمر نیروی کار و اقتصادی نمودن فعالیت‌ها می‌باشد.
- ۱۱- به منظور جلوگیری از افت و ضایعات زیاد چوب در بهره‌برداری به روش سنتی، باید شبکه‌راه‌های جنگلی را گسترش داد و با بهره‌برداری مکانیزه از ادامه آن جلوگیری کرد.
- ۱۲- حل مشکل اجتماعی - اقتصادی منطقه در ارتباط با خروج دام، توجه به فرهنگ جنگل‌نشینان و

- مشارکت آنها در امر حفاظت و بازسازی جنگل‌ها و گسترش تعاونی‌های جنگلداری ضروری است.
- ۱۳- دو عامل آموزش‌های ترویجی در زمینه بازسازی و احیای جنگل‌ها و اشتغال جنگل‌نشینان در راستای دستیابی به درآمد مکفی، به عنوان عوامل اصلی در گرایش جنگل‌نشینان به بازسازی و احیای جنگل‌ها، شایان توجه بیشتری می‌باشد.
- ۱۴- با توجه به این که حجم بالایی از چوب تولیدی در کشور به مصارف سوختی اختصاص می‌یابد، جایگزینی انرژی‌های دیگر به جای چوب‌های سوختی ضروری است.
- ۱۵- ضمن نظارت و بازرسی دقیق بر امر واگذاری جنگل‌ها، باید با بررسی‌های کارشناسانه راه‌های سوء استفاده و تخلف در امر بهره‌برداری از جنگل‌ها را شناسایی نمود.